

Luostariveljien kuvat Turun tuomiokirkon ja Naantalin kirkon keskiaikaisissa pateeneissa

Kirkolle lahjoittaminen oli keskiajalla tärkeä osa kristillistä elämää, ja sillä oli sekä uskonnollista että sosiaalista merkitystä. Lahjoittaminen tapahtui Jumalan ja pyhien kunniaksi, samalla kun lahjoittaja haki sielulle pelastusta ja toivoi lahjoituksen kautta voivansa vaikuttaa oman ja läheistensä sielujen tuonpuoleiseen elämään.

Tässä artikkelissa tarkastelen Turun tuomiokirkkomuseon ja Naantalin kirkon pateeneissa eli ehtoollisleivän tarjoilulautasissa olevia luostariveljien figuureita ja niiden erityispiirteitä suhteessa keskiaikaiseen lahjoittamistraditioon.¹ Erityistä näissä hahmoissa on ensinnäkin se, että ne on kuvattu sakraaleihin esineisiin, joiden perinteiset kuva-aiheet liittyivät Kristuksen uhrikuolemaan. Toiseksi figuureissa kiinnitty huomio siihen, että ne esittävät munkkeja.

Lahjoituksen avulla lunastettava pelastus

Lahjoittamisen keskeinen tavoite tulee selkeästi esille keskiaikaisissa testamenteissa, joissa lahjoittaja lähes aina toivoo vastineeksi oman sielunsa ja hänen läheistensä sielujen puolesta rukoilemista.² Lahjoituksen tärkeä funktio on ilmaistu kuvaavasti laamanni Hartvik Garpin testamentissa 1486, kun hän muun muassa kirjoittaa: »Ja koska mikään ei ole niin varmaa kuin kuolema, eikä mikään niin epävarmaa kuin kuolinhetki, olen minä Hartwik Jopsson, asemies ja Pohjois-Suomen laamanni, ajatel-

¹ Tekeillä olevassa väitöskirjassani tarkastelen Suomessa säilyneiden lahjoittajafiguurien uskonnollisia ja sosiaalisia funktioita. Tutkimuksenkohteena ovat lahjoittajafiguurit ajoittuvat 1400-luvulta 1700-luvun puoliväliin. Lahjoittajafiguurilla tarkoitan lahjoittajaa, joka on kuvattu lahjoitettuun maalaukseen tai esineeseen; lahjoittajakuva on tämän figuurin ja sille kehyksen luovan uskonnollisen kuvan kokonaisuus. Otan tutkimukseeni mukaan myös maalausten ja teosten toimeksiantajia esittävät figuurit, kuten esimerkiksi *Missale Aboensessa* olevat piispa Konrad Bitzin ja tuomiorovasti Magnus Stiernkorsin figuurit. Oletan näytävästi kuvatuilla lahjoittajilla ja toimeksiantajilla olevan hyvin samansuuntaiset uskonnolliset ja sosiaaliset funktiot. Niin lahjoittajat kuin toimeksiantajatkin on useimmiten kuvattu polvistuneiksi pyhi- myksen jalkojen juureen; polvistuneesta figuurista olisi ilman taustatietoja joskus jopa mahdotonta erottaa, esittääkö se lahjoittajaa vai toimeksiantajaa. Ks. Anna Nilsén, *Program och funktion i senmedeltida kalkmäleri. Kyrkomålningar i Mälardalskapen och Finland 1400–1534*, Stockholm 1986, 225–226.

Lisää lahjoittajafiguureista ks. esim: Leslie Brubaker, »Donor Portrait», *Dictionary of the Middle Ages* 4, New York 1984, 261–262; M. Grams-Thieme, »Stifterbild», *Lexikon des Mittelalters* VIII, München 1997, 173–174; Eva Lachner, »Dedikationsbild», ja »Devotionsbild», *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Stuttgart 1954, 1189–1197, 1367–1373; Rune Nordberg, »Donatorsbilder», *KLNM* 3, 233–238. Kuvaavaa on, että Brubaker käyttää artikkelissaan nimityksiä donor portrait, founder portrait, dedication portrait ja votive portrait.

² Ks. esim. *FMU* IV nr. 2908; *FMU* V nr. 4085, nr. 4111, nr. 4114; *REA* nr. 360.

lut kuinka turvatonta on tulla ankaran tuomarin eteen tyhjin käsin ja sammutetuin lampuin. Siksi olen tehnyt rakkaan vaimoni suostumuksella ja useiden ystävien kanssa testamentin Jumalan, Neitsyt Marian ja kaikkien taivaan valtioiden kunniaksi, minun ja minun rakkaiden vanhempien sielujen tähden.»³

Corine Schleif tähdentää tutkimuksessaan *Donatio et Memoria* Jumalalle ja pyhimyksille tehtyihin lahjoituksiin liittyntä vastavuoroisuuden periaateta: lahjoittaja odotti teolla lunastavansa vastalahjan, mikä useimmiten oli sielunpelastus. Samalla tavoin lahjoitus oli vastavuoroinen teko lahjoittajan ja seurakunnan kesken; lahjoittaja usko i kirkolle lahjoittamansa esineen kautta seurakunnan muistavan häntä ja rukoilevan esirukouksia hänen sielunsa puolesta.⁴ Keskiaikaisen käsityksen mukaan omaiset, kiltaveljet⁵ ja seurakuntalaiset pystyivät esirukouksin ja lahjoituksin vaikuttamaan kuolleiden omaistensa ja läheistensä kuoleman jälkeiseen elämään. Tältä pohjalta ovat ymmärrettävissä esimerkiksi hautakivissä olevat tekstit, joissa ohikulkijaa pyydetään rukoilemaan vainajan puolesta.⁶

Lahjoittaminen liittyi kiinteästi oppiin kiirastulesta. Keskiajalla uskottiin, että pyhimyksiä lukuun ottamatta lähes kaikkien oli kuoltuaan kuljettava kiirastulen kautta. Kiirastulesta⁷ olon aikaa voitiin lyhentää ja kärsimyksiä lieventää etukäteen aneiden avulla.⁸ Anekirjeissä mainitaan katumuksen muodoiksi esimerkiksi vainajien puolesta rukoileminen ja kirkolle lahjoittaminen.⁹ Erityisesti anekirjeet, joiden avulla kerättiin varoja kirkon korjaamiseen tai alttarin koristamiseen, kehottivat lahjoitusten tekemi-

³ Hartvik Garpin testamentti alkaa: »*J Herrens namp amen. Epter thy som apostolen scriffuer, at wj skulom alla stonda ffor wars Herre stronga doom och göre redhe ok rekenskap fore wore gerninga, och medhan jngthe aer wissare aen dödhen och jnthe owissere aen dödzens thima, her hauer jak Hartwik Jopsson, wepnare och lagman i Norfinne lagsagw, pa tenkt oc huru otruggeligit aer ath koma for then straenge domaren met thoma hender och wtslaecte lampar; thy haffuer iak nw met myn elskelige husfrwes samtyckie och flere wener giort myt testament Gudhi tiil heder och aere, jomffrv Marie ok alt hymmerikis herskap ffore myn och myne kere foraeldra siaelae alleledis som her epter følger.*» FMU V, nr. 4111.

⁴ Corine Schleif, *Donatio et Memoria. Stifter, Stiftungen und Motivationen an Beispielen aus der Lorenzkirche in Nürnberg*, München 1990, 231–233.

⁵ Lars Bisgaard on sivualltareiden tutkimuksen yhteydessä käsitellyt kiltaveljestön merkitystä kuolleen kiltaveljen sielun puolesta rukoilijana. Lars Bisgaard, »Senmiddelalderlige gildealtere i Danmark», *Billeder i middelalderen. Klakmalerier og altertavler*, Odense 1999, 95–120.

⁶ Esimerkiksi Turun tuomiokirkossa Henrik Straturenpojan hautakivessä (1395) on tekstin loppuosassa pyyntö »*orate (pro eo)*» (rukoilkaa hänen puolestaan). Myös Turun tuomiokirkon Tavastin kappelissa olevan ritari Olavi Niilonpoika Tavastin hautakiven (1460?) tekstin lopussa pyydetään ohikulkijaa rukoilemaan vainajan puolesta »*o (r)ate p(ro) eo*». Hannu Laaksonen, *Turun latinankieliset piirtokirjoitukset*. Turun maakuntamuseo. Raportteja 7, Turku 1984, 12,14.

⁷ Kiirastulesta ks. Jacques Le Goff, *The Birth of Purgatory*, Chicago 1986; Paul Binski, *Medieval Death. Ritual and Representation*, London 1996, 21–28, 164–203.

⁸ Lisää aneopista ks. esim. Jarl Gallén, »Indulgense», *KLNM* 7, 387–393.

⁹ Turun Pyhänhengen laitoksen kappelille 1435 annetussa anekirjeessä mainitaan hartaudenharjoittamisen muodoiksi mm. osallistuminen kappelin hautausmaalla hautajaistoimituksiin rukouksia lukien tai rukoileminen siellä lepäävien vainajien puolesta. FMU III nr. 2154. Turun tuomiokirkolle 1441 annetussa anekirjeessä mainitaan hartaudenharjoituksen muodoksi esimerkiksi vainajien saattueisiin rukoillen yhtyminen. REA nr. 496.

Turun tuomiokirkolle annetuissa anekirjeissä mainitaan useita kirkolle lahjoittamisen mahdollisuuksia, joilla katuva saattoi osoittaa hartauttaan. Ks. esim. FMU I nr. 477 ja nr. 478; REA nr. 334.

Junani Rinne on laatinut Turun tuomiokirkolle ja sen alaisille laitoksille annetuista anekirjeistä luetelon. Juhani Rinne, *Turun tuomiokirkko keskiaikana II. Altarit ja kirkolliset toimitukset*, Turku 1948, 309–317.

Ks. myös tutkimus Ruotsissa säilyneistä anekirjeistä, joissa kirkolle lahjoittaminen on mainittu yhdeksi hartaudenharjoituksen vaihtoehdoksi: Carl-Gustaf Andrén, »Det medeltida avlatsbrevet – instrument för kyrkans verksamhet, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 93, Rauma 1975, 201–221.

seen. Esimerkiksi vuonna 1441 Turun tuomiokirkolle annetussa anekirjeessä mainitaan *Ave Marian* tai muun rukouksen alttarilla lukemisen ohella katumuksen muodoksi avustuksen antaminen kirkon rakentamiseen, ylläpitämiseen ja inventaarioiden ylläpitämiseen.¹⁰ Juhani Rinteen mukaan Turun tuomiokirkolle 1400-luvulla annetuissa anekirjeissä ilmenee katumuksen osoituksena yhä yksityiskohtaisemmin ulkonaisia muotoja, ja uhrimielialana korostetaan lahjoituksen tekoa.¹¹ Reformaatio tunnetusti kohdisti kritiikkinsä juuri aneoppiin ja oppiin kiirastulesta, mutta lahjoittamisen traditio ilmeni monessa muodossa vielä 1700-luvun alkupuolelle asti.

Toive sielun pelastuksesta ilmaistaan erityisen selkeästi useissa pyhimysten jalkojen juureen polvistuneiden lahjoittajafiguurien tekstinauhoissa, joissa lahjoittajat pyytävät pyhimyksiä rukoilemaan puolestaan. Lahjoittajan rukoukseen yhdistyneistä käsistä tai suusta lähtevään tekstinauhaan on usein kirjoitettu *ora pro me* (rukoile puolestani) tai vaikkapa yksinkertaisesti *commenda* (puhu puolestani), kuten on kaiverrettu piispa Maunu Tavastin käsistä lähtevään tekstinauhaan Pyhän Henrikin sarkofagissa.¹²

Lahjoittajafiguurit yleistyivät kirkoissa keskiajan loppua kohden.¹³ Yleinen tapa oli kuvata lahjoittaja polvistuneeksi pyhimyksen viereen kädet rukousasennossa. Lahjoittajafiguuri kuvattiin usein kuvan muita figuureita pienemmäksi. Lahjoittajafiguurien kuvaustapa oli kaavamainen: lahjoittajan sääty oli tunnistettavissa esimerkiksi asun ja kampauksen perusteella – kirkonmiehillä oli tunnuksena kaapumaisen vaatetuksen lisäksi tonsuuri, kirkkoherran henkilöllisyyden tunnistamiseksi liitettiin lisäksi vaakuna. Kuvan yhteydessä saattoi olla myös lahjoittajan nimi, mutta vaakuna oli sitä yleisempi tapa osoittaa lahjoituksen antaja.

Lahjoittajafiguurien esiintyminen pateeneissa on harvinaista.¹⁴ Lahjoittajan tai teettäjän kuvaaminen pateenin tai kalkkiin onkin yllättävää ajatellen pateenin ja kalkin liturgista luonnetta. Yleisempiä lahjoittajafiguurit ovat kirkoissa esiintyvien kalkkimaalausten yhteydessä, esimerkiksi Kalannin kirkon kalkkimaalauksissa on säilynyt poikkeuksellisesti viisi lahjoittajafiguuria. Maassamme säilyneistä keskiaikaisista lahjoittajafiguureista kuvaa kymmenen maallisen aatelissäädyn edustajia, seitsemän pappissäätyyn kuuluvia ja viisi porvareita tai käsityöläisiä.¹⁵ Turun tuomiokirkkomuseon

¹⁰ REA nr. 496.

¹¹ Rinne 1948, 316–317.

¹² Sarkofagin reunaa kiertävästä Pyhän Henrikin matutinatekstistä (kolmannen osan kahdeksas luku) on irrotettu pyyntö *commenda*, ja se on lisätty piispa Maunu Tavastin käsistä lähtevään tekstinauhaan.

¹³ Maassamme säilyneet keskiaikaiset lahjoittajafiguurit ovat 1400-luvun lopulta, poikkeuksena piispa Maunu Tavastin lahjoittajafiguuri Pyhän Henrikin sarkofagissa, joka on ajoitettu 1420-luvulle. Ks. Tove Riska. »Den helige biskop Henriks sarkofag i Nousis kyrka», *Hikuin* 14, 1990, 273–274. Myös Ruotsissa ja Tanskassa säilyneet lahjoittajafiguurit ajoittuvat keskiajan lopulle. Esimerkiksi Tanskassa 80 säilyneestä lahjoittajafiguurista 29 on ennen 1300-lukua maalattujen kalkkimaalausten yhteydessä, 51 on 1300-luvulta 1500-luvun puoliväliin ajoittuvissa kalkkimaalauksissa. Jes Wienberg, *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne; Danmark*, Stockholm 1993, 165.

¹⁴ Ingalill Pegelow on käsitellyt laajasti ja seikkaperäisesti Ruotsissa säilyneiden yli kahdensadan pateenin kuvien ikonografiaa. Hän ei mainitse artikkelissaan yhtään lahjoittajafiguuria. Ingalill Pegelow, »Kristi Lekamen för dig utgiven. Om bilder på svenska medeltida patener». *Ting och tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*, Stockholm 1998, 185–199. Kesällä 1999 Ingalill Pegelowin kanssa käymäni kirjeenvaihdon yhteydessä olen tarkastanut lahjoittajafiguureiden esiintymisen pateeneissa. Pegelowin mukaan Riksantikvarieämbetin ikonografisen rekisterissä ei ole yhtään pateenia, jossa olisi lahjoittajan kuva. Marraskuussa 1999 Riksantikvarieämbetissä tekemäni kartoituksen mukaan Ruotsissa on säilynyt ainakin Ramstan ja Lindköpingin St Larsin kirkkojen kalkeissa lahjoittajia esittävät figuurit.

¹⁵ Olen ottanut mukaan myös lahjoittajafiguurit, joista on säilynyt kalkeeraus tai myöhempien sukupolvien tekemä kopio.

ja Naantalin kirkon pateeneissa olevien figuurien lisäksi on Suomessa säilynyt kolmas munkkia esittävä lahjoittajafiguuri; Turun tuomiokirkkomuseossa olevaan bursaan¹⁶ on kirjailtu polvistunut dominikaanimunkki pyhimysten kanssa ristin juurelle.

Liturgiset esineet lahjoituksina

Ehtoollisleivän tarjoilulautanen, pateeni, ja ehtoollisviinin tarjoiluastia, kalkki, olivat alttarin pyhimmät liturgiset esineet (*vasa sacra*). Niiden ympärille kulminoitui jumalanpalveluksen keskeisin ja pyhin merkitys. Pateeni ja kalkki tulikin valmistaa kallisarvoisimmista materiaaleista, hopeasta ja kullasta.¹⁷

Koska pateenin funktio oli Kristuksen symbolisen ruumiin eli ehtoollisleivän tarjoileminen, olivat yleisimmät kuva-aiheet uhrilammas ja Kristuksen kärsimyksiin viittaavat kuvat. Pateenin ollessa käytössä peitti hostia, siunattu ehtoollisleipä, sen keskuskuvan, joten pateenin reunoiilla oli viestinnällisesti keskeinen merkitys. Astian reunassa olikin hyvin yleisesti teksti, joka viittasi ehtoollisen merkitykseen. Keskeinen kuva-aihe reunassa oli *Agnus Dei*, joka esitti uhrilammasta ja voitonlippua. Myös Kristuksen uhrikuolemaan viittaavat kuvat olivat yleisiä: esimerkiksi Kristuksen viittä haavaa symboloimaan kuvattiin pateenin reunan yläosaan Kristuksen kasvot, sivuille kädet ja alareunaan jalat.

Keskiaikaisissa testamenteissa on usein mainintoja kirkolle lahjoitetuista liturgisista esineistä, koska erityisesti ehtoollisshopean lahjoittamista pidettiin hurskaana tekona.¹⁸ Lucia Olofsdotter mainitsee vuonna 1455 testamentissaan lukuisten lahjoitusten joukossa lahjoittavansa Pyhälle Henrikille kalkkiin ristin ja kultasormuksen sen kultaamiseen, Neitsyt Marian alttarille puolet hopeavyöstään kalkkia varten ja toisen puolen Kolmen pyhän kuninkaan alttarin kalkkiin.¹⁹

Turun tuomiokirkkomuseon ja Naantalin kirkon pateeneiden lisäksi on Suomessa ehtoollisastioissa säilynyt lahjoittajafiguuri vain Ruskon kirkon kalkissa, jossa on piispa Lars Suurpään kasvot, piispansauva ja lahjoitusteksti. Sen sijaan lahjoittajavaakunat ja lahjoitustekstit eivät ole harvinaisia pateeneissa ja kalkeissa. Esimerkkinä voi mainita lahjoitustekstin ja lahjoittajavaakunat Pyhän Yrjänän hospitaalin kalkissa, lahjoitustekstin Saltvikin kirkon pateenissa, lahjoittajavaakunat ns. Eijbyn kalkissa ja pateenissa, lahjoittajavaakunat Uudenkaarlepyyn kirkon kalkissa sekä lahjoittajavaakuna ja lahjoitusteksti Hauhon kirkon kalkissa.²⁰ Kemin kirkon pateenissa oleva lahjoitusteksti on tavallista pidempi, ja siinä myös pyydetään rukoilemaan pateenin

¹⁶ Bursalla tarkoitetaan ehtoollisliinan säilytyksessä käytettävää pussia. Turun tuomiokirkkomuseossa se on kuitenkin rasiainen. Lisää keskiaikaista bursista ks. Mari-Louise Franzén, »Broderade bildframställningar på medeltida nordiska bursor», *Ting och tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*, Stockholm 1998, 201–209.

¹⁷ Aron Andersson, »Kalk och paten», *KLNM* 8, 168–169. Ks. myös Mereth Lindgren, »Liturgiska kår», *Tanke och tro. Aspekter på medeltidens tankevärld och fromhetsliv*. Studier till det medeltida Sverige 3. Stockholm 1987, 89–113.

¹⁸ Andersson 1981, 173.

¹⁹ *FMU* IV, nr. 2970.

²⁰ C. A. Nordman on käsitellyt osaa Suomessa säilyneistä kalkeista ja pateeneista yhtenäisenä kokonaisuutena jälkeempään julkaistussa kirjassa: C. A. Nordman, *Finlands medeltida konsthantverk*, Helsingfors 1980, 10–30. Eliel Aspelin on tarkastellut Porvoon, Maskun, Hauhon, Kemin, Naantalin ja Ruskon kirkkojen pateeneita ja kalkkeja kahdessa artikkelissaan. Eliel Aspelin, »Suomalaisia kalkkeja I», *SMYA* VII, 1885, 94–106; »Suomalaisia kalkkeja II», *SMYA* VIII, 1887, 197–207.

Kuva 1. Turun tuomiokirkkomuseon keskiaikainen pateeni. Kuva Tuija Tuhkanen.

lahjoittaneen kirkkoherra Laurentinus Frisin puolesta: »*et pro laurencio fris om(n)es orate amici dei*».²¹

Polvistuneen munkin kuva Turun tuomiokirkkomuseon pateenissa

Turun tuomiokirkkomuseossa on myöhäiskeskiaikainen pateeni,²² jonka pyöreäksi pakotettuun keskiosaan on kaiverrettu Kalvarie-ryhmä²³ (kuva 1). Ristiinnaulitun Kristuksen vasemmalla puolella on Neitsyt Maria ja oikealla puolella apostoli Johannes. Neitsyt Marian edessä on polvistuneena viittaa pukeutunut mies, jolla ei ole pyhimyksen kehää.²⁴ Polvistujalla on kädet rinnan edessä rukousasennossa. Näistä tunnusmerkeistä päätellen polvistujaa voidaan pitää lahjoittajana.

Pateenin reunassa on minuskelikirjaimin kaiverrettu teksti: *o ihesus christe fili dei unii misere nobis* (Jeesus Kristus Jumalan ainoa Poika armahda meitä). Pateenin yläreunassa, tekstin alku- ja loppupään välissä, on ympyrän sisällä *Angnus dei*, karitsa voitonlippuineen. Kristuksen uhrikuolemaa kuvaava Jumalan karitsa saattoi esiin-

²¹ Aspelin 1887, 202–203.

²² Kullatun hopeapateenin halkaisija on 17,6 cm. *Ars Sacra* näyttelyluettelo, nr. 19.

²³ Kalvarie-ryhmällä tarkoitetaan ristiinnaulittua Kristusta ja ristin juurelle kuvattua Neitsyt Mariaa ja apostoli Johannesta. Ristin juurelle on toisinaan kuvattu kolmanneksi Maria Magdaleena, kuten esimerkiksi Turun tuomiokirkkomuseossa olevassa bursassa. Kalvarie-nimitys tulee latinasta (*calvaria*), ja tarkoittaa pääkallon paikkaa, se on rinnakkainen nimitys Golgatalle. Ks. esim. H. Roth, »Kalvarienberg», *Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie*, Freiburg in Breisgau 1970, 489–490.

²⁴ Rinne on tulkinnut tämän polvistuneen hahmon esittävän Johannesta, ja ristin juurella seisovien hahmojen esittävän Mariaa ja Maria Magdaleena. Rinne 1948, 179. Polvistuja on kuvattu kuitenkin ristin juurella seisovista pyhistä poiketen ilman pyhimyskehää, joten hän ei voi esittää Johannesta.

tyä sekä keskuskuvana tai pateenin reunassa kuten tässä Turun tuomiokirkon pateenissa.²⁵ Voitonlippua kantavaa uhrilammasta ympyröivässä kuvakehyksessä on 12 nastaa. Pateenin reunaa kiertävä teksti, jossa viitataan Jumalan ainoaan Poikaan armahtajana, on uhrilammasta esittävän kuva-aiheen kanssa yhtenevä. Ne viittaavat ehtoollisen keskeiseen sisältöön. Samansisältöinen on myös pateenin keskuskuva, johon on kuvattu Kristuksen uhrikuolema.

Keskuskuvan kuvarakenne on tasapainoinen. Ristiinnaulittu Kristus on keskellä kuvaa. Kristuksen kasvot on kuvattu lievästi alaviistoon oikealle, lahjoittajaa kohden kääntyneiksi. Neitsyt Marialla on vasemmassa kädessään viitan laskos, jolla hän pyyhkii kasvojaan. Oikeassa kädessä on pieni, suljettu kirja. Kyyneleisiä kasvojaan pyyhkivä Neitsyt Maria poikkeaa tavallisesta kuvatyypistä kahdella tavalla: hän osoittaa surunsa avoimesti, ja toiseksi hänelle on kuvattu käteen kirja. Neitsyt Maria muistutaakin kuvaustavaltaan Pyhää Birgittaa. Myös apostoli Johannesella on vasemmassa kädessään suljettu kirja, oikea käsi on viitan alla. Johannesella on kiharat, korvien alapuolelle ulottuvat hiukset. Kuvakokonaisuutta reunustavat molemmin puolin hahmojen taustalle tyyliteltyt puut. Maassa on ruohotupsuja ja yksittäisiä kasveja. Kristuksen risti on kuvattu korostuneen komiulotteiseksi; samoin Neitsyt Marian, apostoli Johannesen ja lahjoittajan vaatelaskokset ovat voimakkaasti varjostetut. Tämän kuvaustavan perusteella pateeni on ajoitettavissa 1400-luvun puoliväliin tai vuosisadan loppupuolelle.²⁶

Lahjoittajan rinnan eteen rukoukseen yhdistyneet kädet on kuvattu pieniksi ja kuvaustapa on melko kömpelö. Lahjoittaja, jolla ilmeisesti on tonsuuri, on asetelmassa etualalla. Hänet on kuvattu muiden henkilöiden kanssa samankokoiseksi, eikä pienemmäksi kuten yleensä keskiajalla oli tapana kuvata lahjoittajafiguurit. Kuka on polvistunut lahjoittaja?

Juhani Rinteen tulkinnan mukaan kuvan alaosassa lukee *bernarij* ja sen oikealla puolella *II (H?)B*.²⁷ *Ars Sacra* näyttelyn näyttelyluettelossa on teksti tulkittu: *bernarij NB*. Luettelotekstissä polvistuja on tulkittu lahjoittajaksi, mahdollisesti munkiksi.²⁸ Bernardiin viittaava nimi on kirjoitettu nimikylttiin, jonka päällä risti on. Pyöristetyin kulmin erotetun alueen sisälle *bernar* on kirjoitettu minuskelikirjaimin pisananmuotoisiin kennoihin, ja sen ulkopuolella on neljän pisteen rajaamassa kentässä mahdollisesti kaksi kirjainta, jotka ovat kooltaan jossain määrin suurempia. Päällekkäin kahteen riviin asetettuina nämä kennot tuovat mieleen kiviröykkiön, joka kuvattiin usein ristien alapuolelle. Mikäli kennon ulkopuolella olevat kirjaimet tulkitaan *ij*:ksi ja niiden oletetaan kuuluvan *bernar*-nimeen, muodostuu sanasta *bernarji*, kuten on aikaisemmin tulkittu. Se olisi mahdollisesti Bernardin datiivi- tai genetiivi-muoto, ja tarkoittaisi Bernardille tai Bernardin. Tällöin voisi ajatella, että pateeni on lahjoitettu Pyhän Bernardin kunniaksi.²⁹ Mielestäni silmien ulkopuolella olevat kirjaimet eivät kuitenkaan ole selvät, eikä myöskään niiden kuuluminen suorana jatkona *bernar*-sanaan ole itsestään selvä. *Bernar*-sanan edessä on mahdollisesti kaksi kirjainta: *fr* tai *tr*. Nimikyltin jälkeen olevat kirjaimet ovat epäselviä, niistä viimeinen on ilmeisesti

²⁵ Ruotsissa säilyneissä keskiaikaisissa pateeneissa on *Agnus dei* selvästi suosituin kuva-aihe. Pegelow 1998, 186.

²⁶ Näyttelyluettelossa pateeni on ajoitettu 1400-luvun loppuun. *Ars Sacra*-näyttelyluettelo, esine nr. 19.

²⁷ Rinne 1948, 180.

²⁸ *Ars Sacra* näyttelyluettelo, esine nr. 19.

²⁹ Pyhälle Bernardille omistetun pateenin voisi olettaa lahjoitetun tämän pyhimyksen alttarille. Turun tuomiokirkosta ei ole kuitenkaan säilynyt tietoa Pyhälle Bernardille (Pyhän Bernhardin) pyhitetyistä alttaria. Ks. esim. Rinne 1948, 1–122.

B-kirjain. Pateenissa on lisäksi keskuskuvan yli pateenin reunaan ulottuva koukero, joka lähinnä muistuttaa nuottiavainta.

Bernar-nimen voi ajatella viittaavan lahjoittajaan ja hupullisen kaavun munkkiin. Bernardi-nimisen munkin tiedetään siirtyneen 1440 Vadstenasta birgittalaisluostarista Suomeen. Johannes Bernardi toimi 1440 Suomeen tulleen kahdeksanjäsenisen birgittalaisluostarin johtajana.³⁰ Johannes Bernardi, mahdollisesti räätälin poika, oli kotoisin Kalmarista. Hän tuli Vadstenan luostariin vuonna 1420 pappismunkiksi. Pappismunkin oli oltava vähintään 25-vuotias, joten hän oli syntynyt viimeistään vuonna 1395. Johannes Bernardi oli Suomeen saapuessaan siis jo keski-ikäinen. Hän sairasteli viimeisinä vuosinaan ja vetosi tähän pyytäessään lupaa palata takaisin Vadstenan emäluostariin.³¹ Birgittalaisveli Johannes Bernardi kuoli syyskuun 20. päivänä 1445 oltuaan 25 vuotta munkkina.³²

Johannes Bernardin nimi mainitaan Vadstenassa säilyneissä asiakirjoissa kirjoittamiseen ja saarnaamiseen liittyvien asiakokonaisuuksien yhteydessä.³³ Taipumus ja halukkuus saarnaamiseen tulee esille myös hänen keväällä 1441 luostariveljelleen Vadstenaan kirjoittamassaan kirjeessään, jossa hän mainitsee saarnanneensa piispa Magnuksen ja tuomiokapitulin kutsusta viisi kertaa Turun tuomiokirkossa. Hän kirjoittaa, että hänet kutsuttaisiin tuomiokirkkoon saarnaamaan useamminkin, mutta hänen oli vaikea irrottautua luostarista. Johannes Bernardi valittaa myös kirjeessään, miten luostarissa on vaikea noudattaa sääntöjen määräämää luostarielämää.³⁴

Jos Turun tuomiokirkkomuseossa olevan pateenin lahjoittaja on birgittalaismunkki Johannes Bernardi, voi ennen *bernar*-kirjaimia olevat yksittäiset kirjaimet tulkita lyhenteeksi *fr* sanasta *frater*, veli. Asiakirjoissa Johannes Bernardi nimen edessä esiintyvät sekä *frater* että sen lyhenne *fr*.³⁵ Pateenissa ei ole suoraan birgittalaisuuteen viittaavia attribuutteja, kuten Pyhää Birgittaa tai birgittalaisristiä lahjoittajan puvussa. Tosin on huomattava, että birgittalaismunkeilla oli tunnusomainen birgittalaisristi puvussaan vasemmalla puolella, ja lahjoittajalla on näkyvissä kuvassa oikea kylki. Bernardilla on mahdollisesti harteillaan varsinaisen viitan päällä lyhyt keppi. Tällainen lyhyt hartiaviitta on kuvattu usein birgittalaisveljien asuun kuuluvaksi, kuten esimerkiksi Naantalin kirkon pateenissa olevalle Jöns Buddelle (kuva 2).³⁶

Lahjoittajan henkilöllisyyden määrittelyyn voidaan pyrkiä löytämään vihjeitä myös pateenin kuva-aiheesta. Miksi pateeniin on valittu keskuskuvaksi Ristiinnaulittu, Neitsyt Maria ja Pyhä Johannes? Kalvarie-ryhmä ei ole ollut yleinen kuva-aihe ainakaan Pohjoismaissa säilyneissä pateeneissa. Esimerkiksi Ruotsissa se esiintyy runsaasta kahdestasadasta säilyneestä pateenista vain neljässä.³⁷ Voidaan tietysti ajatella, että Bernarin lahjoittama pateeni on lahjoitettu tietylle tuomiokirkon alttarille, jolle juuri

³⁰ FMU III nr. 2337, nr. 2570; FMU VIII nr. 6646.

Lisää Johannes Bernardista ks. K.G. Leinberg, *De finska klosters historia*, Särtryck från Svenska Litteratursällskapet i Finland skrifter, Jyväskylä 1890, 321–322. Myös Birgit Klockars käsittelee tutkimuksessaan useassa yhteydessä Johannes Bernardia: Birgit Klockars, *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*, Helsingfors 1979, 19–23, 29, 34–37, 59, 84.

³¹ Klockars 1979, 19–29, 37; FMU VIII nr. 6649.

³² FMU IV, nr. 2636. Asiakirjassa kirjoitetaan muun muassa: »*fr. Johannes Bernardi, qui fuit valens scholaris, praedicator et dictator, anno 25 professionis sue*».

³³ Klockars 1979, 21.

³⁴ FMU VIII nr. 6646.

³⁵ FMU III nr. 2337, nr. 2570 ja nr. 2636.

³⁶ Esimerkiksi Lyypekissä vuonna 1481 ja 1491 tehdyissä puupiirroksissa on birgittalaismunkeille kuvattu kepit. Ks. Mereth Lindgren, *Bilden av Birgitta*, Höganäs 1991, kuvat 84 ja 115.

³⁷ Pegelow 1998, 188–189.

Kalvarie-ryhmä oli olennainen kuva-aihe.³⁸ Jos lahjoittaja on Johannes Bernardi, on myös luonnollista, että hänet on kuvattu yhdessä nimikkopyhimyksensä Pyhän Johannuksen kanssa.

Pateenin kuva-aiheessa voidaan nähdä myös birgittalaisia piirteitä. Neitsyt Maria oli birgittalaisille keskeinen pyhimys: Naantalın birgittalaisluostarikin oli pyhitetty erityisesti Neitsyt Marialle, Pyhälle Annalle ja Pyhälle Birgitalle. Tärkeänä piirteenä birgittalaisuudessa oli myös Kristuksen kärsimysten myötäläminen, mikä on kuvattu selvästi tähän pateeniin: ristin juurelle ovat kokoontuneet Kristuksen surevat läheiset ja lahjoittaja.³⁹

Munkki Bernar lahjoitti pateenin Turun tuomiokirkkoon Naantalın birgittalaisluostarin sijasta mahdollisesti siksi, että tuomiokirkolla oli johtava asema hiippakunnan kirkkojen hierarkiassa. Tällä perusteella esimerkiksi maaseurakuntien kirkkoherrojen tiedetään pyytäneen testamenteissaan tulla haudatuksi juuri tuomiokirkkoon. Edellä mainitusta kirjeestä päätellen Turun tuomiokirkko oli myös Johannes Bernardille tuttu ja tärkeä pyhättö. Lisäksi on huomattava, että birgittalaisluostarin rakennus kappeleineen toimi Johannes Beranardin aikana suurimmaksi osaksi vaatimattomissa ja tilapäisissä tiloissa.⁴⁰

Jöns Budden kuva Naantalın kirkon pateenissa

Naantalın kirkossa on säilynyt keskiaikainen pateeni, jonka birgittalaismunkki Jöns Budde lahjoitti tai teetti luostarille (kuva 2).⁴¹ Birgittalaismunkin kuva on keskellä lautasta, ja lautasen reunaa kiertää teksti: *thenne. kalk. loth. brodher. jones. budde. aff. nadendahl. göra. hy. stockholm* (tämän kalkin teetti Tukholmassa veli Jones Budde Naantalista). Tekstin alku- ja loppupään välissä on Kristuksen kasvot ympyrän sisällä.

Pateeni on valmistettu Jöns Budden munkiksi vihkimisen jälkeen 1461/1462, sillä kuvassa on birgittalaismunkin asuun pukeutunut luostariveli, ja tekstissä käytetään broder-nimitystä.⁴² Tekstissä mainitaan, että pateeni on valmistettu Tukholmassa, missä Jöns Budden tiedetään olleen esimerkiksi vuonna 1462.⁴³ Jöns Buddea on pidetty pateenin lahjoittajana.⁴⁴ Birgit Klockars on ajoittanut lahjoittamisen Jöns Budden pappismunkiksi vihkimisen yhteyteen, jolloin hänellä ennen varsinaista luostariin siirtymistään oli vielä taloudelliset edellytykset hankkia pateeni.⁴⁵

³⁸ Turun tuomiokirkossa on ollut esimerkiksi Pyhän Ristin alttari. Ks. Rinne 1948, 97–104.

³⁹ Lisää Naantalın birgittalaisluostarin Kristuksen kärsimyksiin liittyvästä hurskauselämästä ks. Klockars 1979, 131.

⁴⁰ Nykyiselle paikalleen luostaria alettiin rakentaa ilmeisesti 1442. Kuningas Kristoffer antaa kirjeeseensä vasta 1443 suostumuksensa luostarin uudelle sijoittamiselle. Klockars 1979, 26–29, 42.

⁴¹ Kullatusta hopeasta valmistettuun pateeniin on 1800-luvun lopulla lisätty leveä reuna. Pateenin nykyinen halkaisija uuden reunan kanssa on 19,5 cm. Ulkolaidassa on leimat G. Sjöstedt, Turku 1877. Henrik Lilius; Sigfrid Nikula; Tove Riska, *Suomen kirkot VI, Naantalın rovastikunta*, Helsinki 1972, 63.

⁴² Asiakirjassa vuodelta 1461 Jöns Budde mainitaan pelkällä nimellä. Hänen nimensä tulee esille birgittalaisveljien luettelossa, jossa muilla on nimen edessä brodher. *FMU IV* nr. 3145. Vuonna 1462 päivätyssä asiakirjassa Jöns Budde mainitaan jo veljenä: »frates Rotkerus Benedicti conetualis Vatzstenensis et Johannes Andree conetualis Valisgarcie». Leinberg 1890, 321–322. Jöns Budde mainitaan veljenä myös vuoden 1463 asiakirjassa. *FMU IV* nr. 3207.

⁴³ Leinberg 1890, 321–322.

⁴⁴ Ks. esim. Aspelin 1887, 203–204; Leinberg 1890, 435; Klockars 1979, 81.

⁴⁵ Klockars 1979, 81.

Kuva 2. Naantalin kirkon keskiaikainen pateeni. Kuva Tuija Tuhkanen.

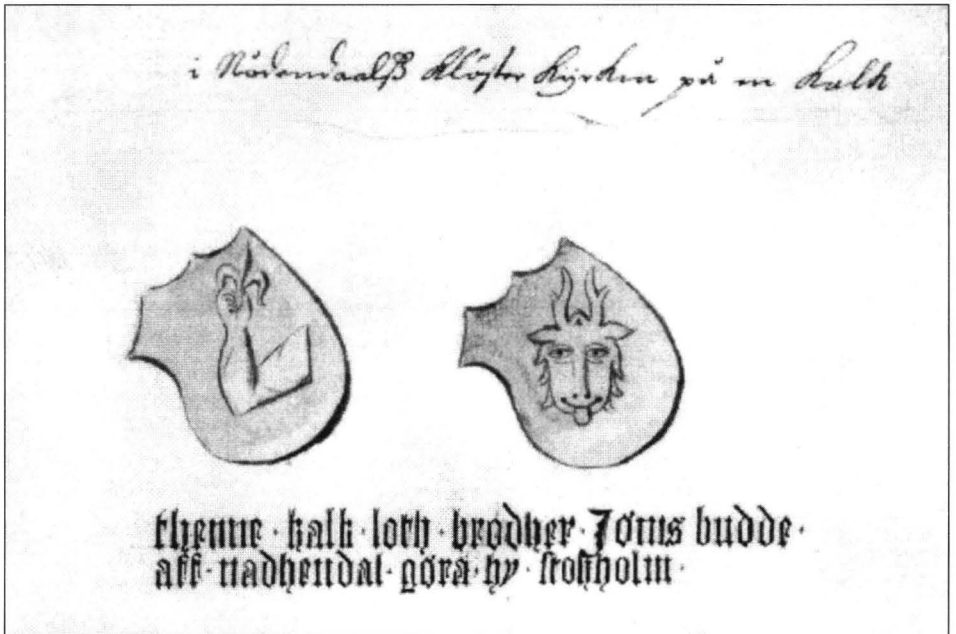
Pateenin reunaa kiertävässä tekstissä käytetään lahjoituksesta nimitystä kalkki. Ilmaisu viittaa siihen, että Jöns Budde lahjoitti tai teetti samanaikaisesti sekä pateenin että kalkin. Tästä nyt jo kadonneesta kalkista on säilynyt Elias Brennerin 1671–72 kopioimana teksti ja kaksi vaakunaa (kuva 3). Teksti on identtinen pateenissa olevan tekstin kanssa. Vasemmanpuoleisessa vaakunassa on taivutettu käsi, jossa on heraldinen lilja. Vaakuna on yleisesti attribuoitu Ille-suvulle.⁴⁶ Oikean puoleisessa vaakunassa on edestä päin kuvattu sarvipäisen eläimen, mahdollisesti poron, pää. Eläimen kieli roikkuu suusta ulkona. Vaakuna muistuttaa lähinnä Renhufvud-suvun sinettejä.⁴⁷

Pateenin keskiosa on pakotettu nelilehdykän muotoiseksi. Siihen on kaiverrettu reunuille kaksi lehteä, jotka kietoutuvat ylhäällä toisiinsa. Näiden lehtien sisälle on

⁴⁶ Klockars toteaa, ettei kyseinen Ille-suvun vaakuna ollut käytössä vielä kalkin lahjoittamisen ajankohdalla. Klockars 1979, 81. Olen tarkistanut heraldikko Reijo Helläkoskelta Ille-suvun esiintymisen Suomessa, hänen mukaansa tämän suvun ensimmäisiä edustajia on ollut maassamme jo 1400-luvun lopulla. Ks. Etelä-Suomen laamannin Jeppe Pederssonin (Ille) sinetti, jota on käytetty ainakin vuosilta 1472 ja 1477 säilyneissä asiakirjoissa. Reinhold Hausen, *Finlands medeltidssigill*, Helsingfors 1900, sinetti n:o 220. Ks. myös Sten Jopssonin (Ille) sinetti vuodelta 1509. Hausen 1900, n:o 267.

⁴⁷ Klockars on esittänyt mahdollisuuden, että vaakunassa olevat eläimen kasvat olisi kopioitu huolimattomasti, ja että siinä olisi ollut alunperin Kristuksen kasvat. Klockars 1979, 81. Tähän Klockarsin oletukseen on vaikea yhtyä, sillä Brennerin kopiot ovat yleisesti hyvin tarkkoja, eikä tässä vaakunassa ole juurikaan Kristuksen kasvoihin viittaavia piirteitä. Tarkemmin Elias Brenneristä ks. Åsa Ringbom, »Elias Brenners finska fornminnesinventering», *Iconographisk Post*, 1995/3, 1–34. Sen sijaan heraldiikan tuntija Reijo Helläkoski on syksyllä 1999 kirjeitse esittänyt mahdollisuuden, että vaakuna, jossa on sarvipäisen eläimen kuva, kuuluisi Renhufvud-suvulle. Ks. sinetit. Hausen 1900, sinetit n:o 203, 261, 261:a.

Tässä yhteydessä on huomion arvoista, että Piikkiön kihlakunnantuomari Sten Henriksson (Renhufvud) lahjoitti Naantalin luostarille 1480- ja 1490-luvuilla mm. maaomaisuutta kolmen luostariin nunnaksi siirtyneen tyttärensä (Kadrin Hansdotter (tytärpuoli), Elseby Stensdotter ja Margareta Stensdotter) ylläpitämiseksi. Ks. Leinberg, 1890, 316–317, 399.

Kuva 3. Elias Brennerin 1671–72 tekemä jäljennös Naantalın kirkossa olleen kalkin vaakunoista ja kirjoituksesta. Gamble monumenter, Kungl. Biblioteket. Kuva Kungl. Biblioteket, Stockholm.

kaiverrettu Jöns Budden kuva. Birgittalaismunkin figuuri taustoinen täyttää koko nelilehdykän. Maahan on kuvattu ruohikkoa ja kaksi kukkaa.

Jöns Buddella on yllään pitkä, maahan ulottuva viitta, jonka vasemmassa rintapielessä on birgittalaisristi. Hartioilla on lyhyt, erillinen keppi, jossa on mahdollisesti huppu. Vyötäröllä on ilmeisesti pussi, jonka alaosa näkyy oikean käden alta. Jöns Buddella on joko kädessään tai kaulastaan roikkumassa lähes pyöreän muotoinen esine, jossa on pieni reikä keskellä. Pateenin kaivertaja on kuvannut Jeesuksen ja Jöns Budden silmäluomien poimut hyvin voimakkaasti.

Kun ottaa huomioon pateenin sakraalin funktion, on Jöns Budden figuuri keskellä hostialautasta epäsovinnainen kuva-aihe. Ehtoollistoimituksen aikana oli kuva luonnollisesti hostian peitossa, mutta pateenin reunoilla oli hyvin nähtävissä suurikokoinen teksti, jossa kerrottiin Jöns Budden teettäneen kalkin. Yleisesti pateenia reunustavissa teksteissä viitattiin Jeesuksen uhrilahjaan ja ehtoollisen armoon. Myös keskustuvan aiheena olevan figuurin esittämistapa on traditiosta poikkeava. Birgittalaismunkki on kuvattu seisomaan eikä polvilleen, eivätkä myöskään kädet ole rinnan edessä rukousasennossa. Jöns Budden kuva on myös sikäli epätavallinen, että hänet on kuvattu yksin eikä pyhimyksen tai Ristiinnaulitun yhteyteen. Kuvassa ei siis ole lahjoittajafiguurin tyypillisiä tunnusmerkkejä, mutta Jöns Budden teosta kertoo tarkasti lautasen reunalla kiertävä teksti, jonka perusteella Jöns Budden kuvan voi tunnistaa pateenin lahjoittajaa tai pateenin teettäjää esittäväksi figuuriksi.⁴⁸

⁴⁸ Tekstissä käytetään teettää-verbiä eikä antaa- tai lahjoittaa-verbiä, mikä ei anna täsmällistä kuvaa siitä, oliko Jöns Budde pateenin lahjoittaja vaiko teettäjä. Olen ottanut Jöns Budden figuurin mukaan lahjoittajafiguureita koskevaan tutkimukseen, koska Jöns Budden kuva ja nimi ovat korostetusti esillä. Ja

Kirjalliset tiedot Jöns Andersson Buddesta⁴⁹ ovat niukat, hänet mainitaan ensimmäisen kerran 1461 ja viimeisen kerran 1491.⁵⁰ Jöns Budden kirjoittamien tekstien murrepiirteiden perusteella hänen sukujuurensa on sijoitettu Pohjanmaalle.⁵¹ Isän ris-timänimi tiedetään olleen Anders, sillä Jöns Budde on kirjoittanut käännösten yhteyteen: »Hic fuit Andreades pauper coenobita Johannes».⁵²

Västeråsin hiippakunnasta on vuodelta 1453 säilynyt maininta Johannes Andree nimisestä papista, Klockars pitää yhtenä mahdollisuutena, että se viittaa Jöns Buddeen.⁵³ Jöns Buddella oli koko Naantalin luostarissa olonsa ajan läheiset suhteet Ruotsiin, ja hän oleskeli ajoittain pitkiäkin aikoja emäluostarissa Vadstenassa.⁵⁴ Laajasti oppineen Jöns Budden nuoruusajan opiskeluvuosista ulkomailla ei ole tietoa. Myöhemmin, vuodelta 1468, on Greifswaldin yliopiston opiskelijarekisterissä merkintä »frater Joh. Budde». Klockars pitää mahdollisena, että Jöns Budde on tuolloin oleskellut yliopistossa valmistelemassa käännöstöitään. Vuonna 1469 Jöns Bodde oli Vadstenassa kopioimassa ja myöhemmin myös kääntämässä saksalaisen mystikon Mechtidin kirjaa *Liber specialis gracie*.⁵⁵

Jöns Buddea on maamme ensimmäinen nimeltä tunnettu kirjailija. Hänen laaja kirjallinen tuotantonsa koostuu Raamatun kirjojen ja hartauskirjallisuuden käännöksistä ja kopioinneista. Hän käänsi yleensä latinasta ruotsiksi, mutta myös saksasta ruotsiksi. Suurin osa Jöns Budden käännöstöistä ajoittuu vuosien 1480–91 välille. Autografina käsikirjoituksena säilynyt sidos *Jös Buddes Bok* sisältää kaikkiaan kymmenen tekstin käännökset.⁵⁶ Tässä kokoelmassa olevan porvari Guidoan koskevan kertomuksen Jöns Budde lopettaa:

»Velys tik Tu gwidonis siell
bidh fore allom tik villiae vaeae
At the effter liffsens aendhae
Maghe medh tik j hymmerike laendae
Thettae screff broder jones raek
Aen thea at scriffthen aer allom othaek
Anno dominj Mcdxcprimo facta sunt hec».⁵⁷

näin näyttävästi esille tuodun teettäjän tai lahjoittajan kuvan sosiaalinen funktio lienee ollut samankaltainen. Tässä yhteydessä on syytä mainita Riddarholmin kirkon kalkissa oleva lahjoitusteksti, jossa teettäväverbi näyttäisi viittaavan lahjoittamiseen: TEA KALKIN LATAR SISTR TALA TIDHIMAS DOTT GORA I KLARA KLOSTAR FORSIC OC FOR SINA FORALDRA SIALA.

⁴⁹ Jöns Budde käytti myös sukunimeä Raek. *FMU* IV nr. 3831; Klockars 1979, 80. Klockars on tutkimuksissaan selvittänyt monisyisesti myös birgittalaismunkki Jöns Budden elämää. Klockars 1979, 80–86. Leinbergin Suomen luostareita käsittelevässä tutkimuksessa on myös kirjoitettu laajemmin Jöns Buddesta. Leinberg mm. olettaa Jöns Budden olevan lähtöisin Pommerista. Leinberg 1890, 241–249.

⁵⁰ *FMU* IV nr. 3848.

⁵¹ Klockars 1979, 80.

⁵² Leinberg 1895, XII.

⁵³ Klockars 1979, 81.

⁵⁴ Klockars 1979, 86.

⁵⁵ Klockars 1979, 84–86.

⁵⁶ Klockars 1979, 85. Anja-Inkeri Lehtinen on kirjoittanut Jöns Budden kirjallisesta tuotannosta. Ks. Anja-Inkeri Lehtinen, »Suomen ensimmäinen kirjailija Jöns Budde», *Kirja Suomessa*. Kirjan juhluvuoden näyttely Kansallismuseossa 25.8.–31.12.1988, Helsinki 1988, 31–38.

⁵⁷ Jöns Buddes Bok, utg. genom O.F. Hultman, *Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster*. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland 31, Helsingfors 1895, 143.

Munkit lahjoittajina?

Turun tuomiokirkkomuseon ja Naantalin kirkon pateeneissa on erityispiirteinä niihin kuvatut luostariveljiä esittävät figuurit. Munkki Bernarin lahjoittamassa pateenissa on lahjoittajafiguuri osana Kalvarie-ryhmää keskiaikaisen kuvaustavan mukainen: lahjoittaja on polvistunut ristin juurelle ja pyhimysten yhteyteen. Pateeniin on kuvattu myös sen tradition mukaiset symbolit: uhrilammas voitonlippuineen ja ristiinnaulittu Kristus. Lisäksi pateenin reunassa oleva teksti viittaa ehtoollisen keskeiseen sisältöön.

Naantalin kirkon pateenissa niin figuuri kuin tekstikin ovat poikkeuksellisia. Pateenin keskuskuvassa on tyytyväisen näköinen Jöns Budde itse ilman pyhimyksiä, ja pateeni reunustekstistä puuttuvat ehtoollisen viettoon liittyvät viittaukset. Sen sijaan tekstissä kerrotaan kuka, mistä ja kenelle teetti pateenin. Ainut pateenin tyyppilliseen ikonografiaan kuuluva piirre on kuva Kristuksen kasvoista pateenin reunan yläosassa. Verrattuna Bernarin lahjoittamaan pateeniin edustaa Jöns Budden lahjoittama tai teettämä pateeni tunnuspiirteiltään 1700-luvulla vallinnutta perinnettä, jolloin lahjoittajafiguurit mm. epitafeissa muuttuivat vähitellen itsenäisiksi muotokuviksi.

Näissä luostariveljiä esittämissä figuureissa on erityistä se, että ne esittävät henkilöitä, joilla ei luostarilupauksen mukaisesti pitänyt olla maallista omaisuutta. Molemmat pateenit ovat kullattua hopeaa, joten ne ovat olleet lahjoituksina myös taloudellisesti hyvin arvokkaita. Lahjoitusten merkittävyyttä kuvastaa vielä tieto, että tarkasteluajankohtana oli köyhien seurakuntien tingittävä ehtoollisastion materiaalien laadusta, koska niillä ei ollut varaa jalometalliin ehtoollisvälineisiin.⁵⁸ Lahjoituksista päätellen munkkien voisi olettaa olleen taloudelliselta taustaltaan huomattavan varakkaita, ja lahjoitusten olisi pitänyt sijoittua ajankohtaan, jolloin luostarin köyhyyslupaus ja maallisesta omaisuudesta luopuminen ei ole sitonut heitä.

Jöns Budden on oletettu tehneen lahjoituksensa luostariveljeksi vihkimisen yhteydessä vuonna 1461.⁵⁹ Mutta mikäli Jöns Budden kuva tulkitaan esittävän toimeksiantajaa, voi pateenin lahjoitusajankohta sijoittua aina 1490-luvulle. Tällöin olisi yhtenä selitysmallina se, että nytemmin kadonneessa kalkissa olevat vaakunat eivät kuuluisikaan Jöns Budden suvulle vaan kalkin varsinaisille lahjoittajille. On mahdollista, että kihlakunnantuomari Sten Henriksson Renhufvud oli yksi kalkin lahjoittajista ja lahjoitus liittyisi ajankohtaan, jolloin kaksi hänen tyttäristään siirtyi luostariin 1480. Ille-suvun vaakunan voisi ajatella kuuluneen laamanni Jeppe Pederssonille (Ille), jonka Signild-tytär siirtyi luostariin 1471.⁶⁰

Mikäli Bernar on identifioitavissa birgittalaismunkki Johannes Bernardiksi, hän lienee ollut räätälin poika. Hänen olisi siis pitänyt mitä luultavammin hankkia lahjoituksen edellyttämä varallisuus itse. Turun tuomiokirkkomuseon pateeni olisi ajoitettava 1440-luvun tienoille, ajalle ennen munkki Johannes Bernardin kuolemaa 1451. Bernarin lahjoituksen ajankohtaa ja tapahtumayhteyttä ei voida kuitenkaan täsmällisesti osoittaa.

⁵⁸ Ks. esim. Lindgren 1987, 93–94; Andersson 1963, 168–169.

⁵⁹ Klockars 1979, 81.

⁶⁰ FMU IV nr. 3474. Ks. myös Klockars 1979, 107.

LYHENTEET

FMU Finlands medeltidsrökunder
KLNK Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
REA Registratum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok
SMYA Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja

SUMMARY

Images of friars in the medieval patens of Turku Cathedral and the church of Naantali

Donations to the church were an important aspect of Christian life in the Middle Ages. They were acts of both religious and social significance. The donation was made in honour of God and the saints, while the donor sought salvation for his soul, hoping that via his gift he could influence the afterlife of his own soul and the souls of those nearest to him.

This article discusses presentations of friars and their characteristics in communion-bread patens from the Turku Cathedral Museum and the Church of Naantali with reference to the medieval donation tradition. A special feature of these figures is that they are represented on sacral objects, whose traditional themes and motifs are associated with the crucifixion of Christ. A further point of note is the fact that the depictions are of monks.

The collections of the Turku Cathedral Museum include a Late Medieval paten with a round embossed central part on which a calvary theme is engraved (Fig. 1). Kneeling before the Virgin Mary is a man without the halo of a saint. The kneeling figure is holding his hands before his breast in a position of prayer. These attributes suggest the kneeling figure to be the friar who donated or commissioned the paten.

The inscription in a frame in the lower part of the image has been interpreted as *bernarij*, i.e. to Bernard, and the letters of the word *bernar* are inscribed in minuscule in drop-shaped cells. However, an inscription bounded by four dots outside the cell after the word *bernar* is indistinct. The word *bernar* is possibly preceded by two letters: *fr* or *tr*. The letters following the frame are indistinct; the last one is apparently *B*, as has been generally interpreted. Also on the paten is a flourish or curlicue extending over the central image to the rim and mainly resembling a note stem.

It can be suggested that the name *Bernar* refers to the donor. A monk named Bernardi is known to have come to Finland in 1440 from the Brigittine Convent of Vadstena in Sweden. If the paten now in the Turku Cathedral Museum was donated by the Brigittine friar Johannes Bernardi, the individual letters before *bernar* can be interpreted as the abbreviation *fr*, for *frater*. The paten does have any attributes directly referring to the Brigittine Order, such as Saint Birgitta or a Brigittine cross on the donor's habit.

There is a medieval paten in the Church of Naantali which was donated to the Brigittine Convent of Naantali or commissioned for it by the Brigittine friar Jöns Budde (Fig. 2). In the centre of the plate is the image of a Brigittine friar and running along the rim is the text: *thenne. kalk. loth. broder. jones. budde. aff. nadendahl. göra. hy. stockholm* (Friar Jones Budde ordered this chalice to be made in Stockholm). The paten was made in 1461/1462 after Jöns Budde had been received into the Brigittine Order, for the image shows a friar in Brigittine habit and the word *broder* (brother) appears in the inscription. The text along the rim calls the donation a chalice. This means that Jöns Budde donated or commissioned both a paten and a chalice at the same time. In 1670–71 Elias Brenner copied the text and two coats-of-arms inscribed on the subsequently lost chalice (Fig. 3). The device on the left is generally attributed to the Ille family. The one on the right mainly resembles the seals of the Renhufvud family. If the figure of Jöns Budde on the paten is interpreted as the commissioning party, these coats-of-arms can be interpreted as the devices of the actual donors of the paten. The main figures in this respect would thus have been i.a. *lagman* Jeppe Pedersson (Ille) and county judge Sten Henriksson (Renhufvud) who from the 1470s to the 1490s donated property to the Convent of Naantali to maintain their daughters who had joined the order.

The figure of the donor or commissioning party in the centre of the paten and its manner of representation differ from established tradition. The Brigittine friar is standing and not kneeling; nor are his arms before him in a position of prayer. The image of Jöns Budde is also unusual insofar as he is depicted alone and not with a saint or the crucified Christ.